

İki Cumhuriyet Arasında Etkileşim: Türkiye Cumhuriyeti ile Çin Cumhuriyeti İlişkileri (1923-1949)

NECATİ DEMİRCAN

Doktora Öğrencisi
Küresel Çalışmalar,
Shanghai Üniversitesi, Çin

Necati Demircan, 1992 yılında Sakarya'da doğdu. 2017 yılında Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünden mezun olmuştur. 2018-2021 yılları arasında Shanghai Üniversitesinde Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi bölümünde yüksek lisans yapmıştır. Demircan, Shanghai Üniversitesi Küresel Çalışmalar bölümünde doktora öğrencisidir.

Email: ndemircan11@shu.edu.cn

<https://orcid.org/0000-0002-5319-9629>

Atf: Demircan, N. (2021/2022). İki cumhuriyet arasında etkileşim: Türkiye Cumhuriyeti ile Çin Cumhuriyeti ilişkileri (1923-1949). *Kuşak ve Yol Girişimi Dergisi*, 3(1), 26-39.

ÖZ

Yapılan literatür araştırmasında, Türkiye Cumhuriyeti ile Çin Cumhuriyeti (中华民国) ilişkilerini değerlendiren çalışmaların, Atatürk dönemindeki Çin ile ilişkiler veya genel ikili ilişkileri inceleyen kısıtlı ve dar kaynaklı çalışmalar olduğu görülmektedir. 1923-1949 yılları arasında, Türkiye Cumhuriyeti ile Çin Cumhuriyeti ikili ilişkileri açısından tanımlayıcı bir çalışmaya ihtiyaç olduğu görülmüştür. Benzer devrim ve reformlar gerçekleştirmiş iki Cumhuriyet arasında dostane ilişkiler 1926 yılında kurulmuştur. Çin'de Atatürk ve Türkiye'deki devrim hakkında birçok kitap, gazete yorumu, makale yayınlanmıştır. Çinli heyetler Türk devrimini incelemek için Türkiye'ye çeşitli ziyaretler gerçekleştirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı kaos ortamında zaman zaman ikili ilişkiler, kesintiye uğrasa da devam ettirilmiştir. Bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti ile Çin Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Dışişleri Bakanlığı Arşivleri, dönemin Cumhuriyet, Ulus, Milliyet, Akşam gazetesi arşivleri ve Çinli kaynaklar incelenerek değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çin Cumhuriyeti, Mustafa Kemal Atatürk, Sun Yat Sen, Türkiye, Üç Halk İlkesi

Giriş

TÜRKİYE İLE ÇİN KÖKLÜ TARİH VE MEDENİYET birikimine sahip Asya'nın iki önemli gücüdür. Asya'nın bir ucunda Sun Yat Sen önderliğinde gerçekleşen 1911 Çin Devrimi ile diğer ucunda Mustafa Kemal Atatürk önderliğindeki Türk Devrimi, Asya'da önemli bir uyanış gerçekleştirmiştir.

1912 yılında kurulan Çin Cumhuriyeti ile 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti monarşi rejimini devirerek ve emperyalizmle boğuşarak bağımsızlıklarını kazanmış iki genç cumhuriyetti. Bu iki köklü medeniyetin gerçekleştirdiği demokratik devrimler karşılıklı bir etkileşimi de beraberinde getirmiştir. Sun Yat Sen, feodal otokrasiye karşı mücadele eden, milliyetçilik, demokrasi ve halkın geçimini içeren Üç Halk İlkesi'ne dayalı siyasi programı ortaya koymuştu. Mustafa Kemal Atatürk'ün Altı Ok programı ile Sun Yat Sen'in Üç Halk ilkesi (三民主義; Sān Mǐn Zhǔyì) temel

olarak birbiriyle uyum içindedir (Perinçek, 1999:23; Gürcan, 2010). Lenin, Asya'da 1905 Rus devrimiyle başlayan demokratik devrim dalgasının Türkiye, İran ve Çin'de etkileşim halinde yayılarak devam ettiğini belirtir. Ayrıca, Sun Yat Sen'in halkçı ilkelerinin tam demokrasi ve cumhuriyet isteginden yana halka dayanan Narodnik bir hareket olduğu ve hareketin köklü bir fikir dalgası yaratacağını vurgular. Lenin, bu programın Çin'deki emekçi yığınları harekete geçirerek Çin halkının yüzyıllar süren esaretinden kurtulmasına imkân tanıyan devrimci bir hareket olduğunu kaydetmektedir (Lenin, 1973: 163-169).

Mustafa Kemal Atatürk de emperyalizme direnen ve kapitülasyonlarına karşı milli ekonomi inşa etmeye çalışan halkçı, laik, devrimci bir demokratik devrim programı izliyordu. İki ülkenin coğrafi uzaklıklarına rağmen birbirlerine benzerlikleri, bu iki cumhuriyetin birbirlerine yakınlaşarak dostane ilişkiler kurmasında etkili olmuştur.

İki ülke arasında bir diplomatik ilişki kurulmadan

önce Çin'de Türkiye'ye karşı ilginin olduğu gözlenmektedir. Bu ilginin temelinde iki ülkenin de emperyalizme karşı direnmesi önemli rol oynamıştır. Çin Komünist Partisi (ÇKP) üyesi Cai Hesen (蔡和森)¹ 1922 yılında yazdığı makalesinde Türkiye'nin emperyalistlere karşı kazandığı zaferi coşkuyla selamlamıştır. Türkiye ile Çin'in emperyalizmin baskılarına maruz kaldığını ve Türklerin emperyalizme karşı kazandığı Anadolu zaferinin tüm ezilen milletleri cesaretlendirecek bir gelişme olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin emperyalizme karşı bu başarısının Çinlilere de örnek olması gerektiğini belirtmiştir (Fidan, 2019: 5-10). Diğer bir ÇKP üyesi Gao Junyu da (高君宇) Türkiye'nin

emperyalizme karşı zaferini selamlamıştır (Junyu, 2019: 97-102). Türkiye'nin emperyalizme karşı başarısının Çin'in ilerici aydınlarında önemli bir etki yarattığı görülmektedir. Bu durum Çin'in Türkiye'yle ilişkilerini güçlendirmesinde olumlu rol oynamıştır. Çin'de 1911 Türkiye'de 1920 devrimlerinin benzer karakterli olması iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmıştır. Türk devriminin başarısını anlamaya yönelik Çinli heyetlerin ziyaretlerinin sıklığı ve Türkiye hakkında verdikleri raporlar da bu durumu kanıtlamaktadır. Türkiye de, Çin ve Uzak Asya'daki gelişmeleri takip etmiştir. Özellikle Japon-Çin savaşı sırasında bölgedeki gelişmeler ve Çin'in ekonomik gelişmeleri ile ilgili olarak Dışişleri Bakanlığı ve Tokyo Büyükelçiliği'nin raporları yayınlanmıştır (BCA, 1940).

İki ülke arasında yakın dostluk ve birbirini anlamaya yönelik birçok etkileşim olmasına rağmen literatür taramasında Türkiye ile Çin Cumhuriyeti'nin ilişkileri ile ilgili yeterli bilgi içeren bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Genelde yapılan çalışmaların, dar kapsamlı bir dönemi içerdiği ve kısıtlı kaynaklarla yapıldığı görülmüştür. Bu nedenle 1923-1949 yılları arasındaki Türkiye ile Çin ilişkilerinin aydınlatılmasının önemli bir ihtiyaç olduğu görülmektedir. Bu çalışma Türkiye ile Çin Cumhuriyeti arasındaki 1923-1949 dönemi ilişkilerini tanımlayıcı bir çalışma eksikliğinin giderilmesi yönünde bir araştırma çalışmasıdır.

Türkiye ile Çin Cumhuriyeti Arasında Diplomatik İlişkiler (1923-1949)

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra dış politikada ülkelerle barışçıl bir diplomasi ağının

¹ Cai Hesen: ÇKP üyesi ve Mao Zedong'un yakın arkadaşısıdır.

oluşturulması için büyük bir çaba sarf ediliyordu. İki ülke arasındaki ilk diplomatik temas 17 Ekim 1925'te Türkiye'nin Belçika Büyükelçiliği'nin Çin ile diplomatik ilişkilerin kurulması için yaptığı girişimle sağlandı (DBA, 1925; 1925a; 1925b). Türkiye, Çin ile dostane ilişkiler geliştirme niyetini göstermek ve bir ticaret anlaşması imzalamak için Çin'in Belçika Büyükelçisi Wang Jingqi ile temasa geçti.

Türkiye, Japonya Büyükelçisi Hulusi Fuad Tugay'ın Çin maslahatgüzarı olarak tanınması için bir girişimde bulunmuş ve bu istek Çin tarafından kabul edilmiştir. Böylelikle Türkiye'nin Çin nezdindeki ilk temsilcisi Hulusi Fuad Tugay olmuştur.

Türk Hükümetinin Çin ile diplomatik ilişkiler kurmak istediği bilgisini alan Beiyang Hükümeti², Belçika'daki Çin büyükelçisine konuyu müzakere etmesi ve bir ticaret anlaşması imzalaması için derhal Türk maslahatgüzar ile temasa geçilmesini emretti. Fakat, Türk maslahatgüzarın imzalanacak ticaret anlaşmasında en çok gözetilen ulus kaydı maddesinin kullanılması gerektiğini belirtmesi üzerine ticaret anlaşması konusundaki müzakerelere Çin Hükümeti tarafından kesin olarak karşı çıktı. Fakat Çin, Türkiye'nin büyük bir Asyalı devlet olduğunu ve dostane ilişkiler kurmak için en kısa

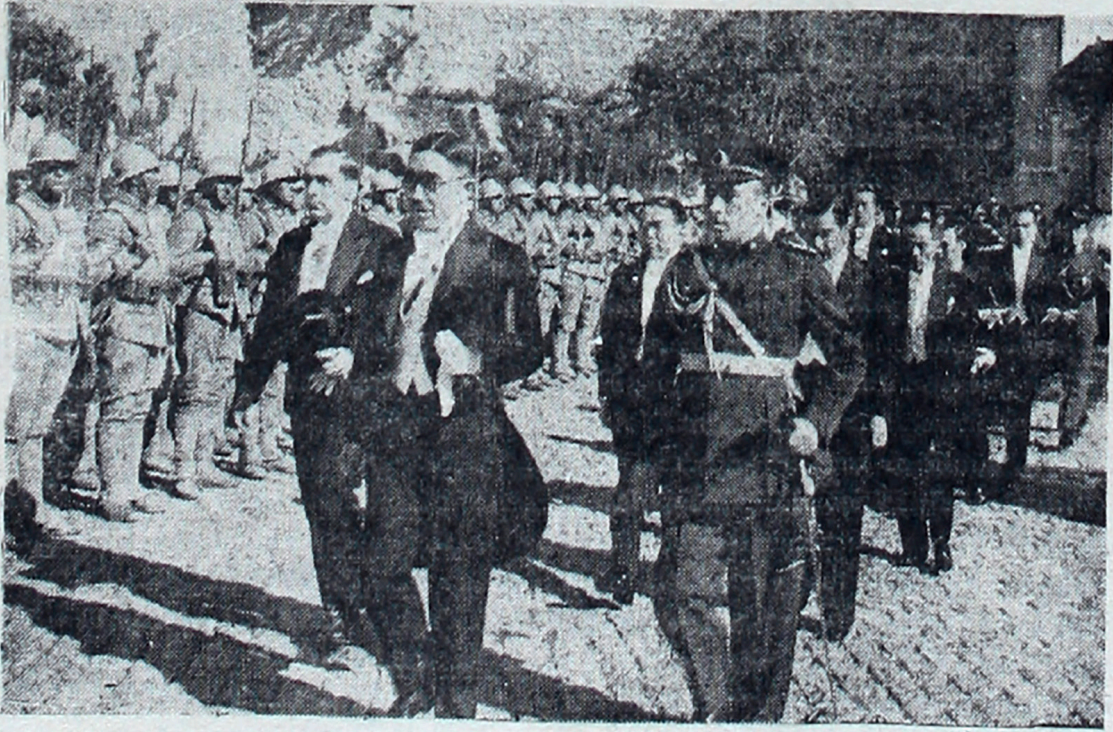
sürede bir ticaret anlaşması imzalanması gerektiğine inanıyordu (Huang, 2003).

4 Mart 1926'da Beiyang Hükümeti Dışişleri Bakanlığı, Rusya'da bulunan diplomat Zheng Yanxi'yi aradı ve Türkiye'nin Rusya Büyükelçisi Zekai Apaydın ile temasa geçmesini istedi. Zheng Yanxi ile Zekai Apaydın arasındaki istişare ve müzakereler devam ederken, uzun yıllar Türkiye'de yaşayan Wang Zengshan ve Ma Hongdao önderliğinde 165 Çinli, Beiyang Hükümeti'ne Türkiye ile imzalanacak dostluk ve ticaret anlaşmasının hızlandırılması için ortak bir dilekçe verdi. Beiyang Hükümeti 8 maddelik Çin-Türk dostluk antlaşması taslağı hazırladı. Fakat Çin'in Xinjiang Eyaleti Valisi Yang Zengxin (杨增新), Türkiye'nin Xinjianglı Müslümanları etkileyerek bölgede güç unsuru oluşturabileceği korkusuyla Türkiye ile herhangi bir anlaşma imzalanmasına karşı çıktı (Huángwéimín, 2003: 54). Diğer taraftan Nanjing'te ulusal hükümetin kurulması Türkiye ile Çin arasındaki müzakerelerin kesilmesine neden oldu.

İki ülke arasında dostluk antlaşması üzerine müzakereler devam ederken 1929 yılında Türkiye, Japonya Büyükelçisi Hulusi Fuad Tugay'ın Çin maslahatgüzarı olarak tanınması için bir girişimde bulunmuş ve bu istek Çin tarafından kabul edilmiştir (BCA, 1929). Böylelikle Türkiye'nin Çin nezdindeki ilk temsilcisi Hulusi Fuad Tugay olmuştur. Hulusi Fuad Tugay 1 Nisan 1929'da Şanghay'a gelmiş ve 9 Nisan'da Nanjing'e giderek Dışişleri Bakanı tarafından kabul edilmiştir. Çin Dışişleri Bakanı görüşmede ikili ilişkilerin kurulmasından dolayı

² (Çince: 北洋政府; pinyin: Běiyáng Zhèngfǔ) 1912-1928 yılları arasında başkenti Pekin'de bulunan Çin Cumhuriyeti hükümetidir. Adını, Qing Hanedanı'nın generali Yuan Shikai'nin yükselişi ile siyasetine hâkim olan Beiyang Ordusu'ndan almaktaydı. Sun Yat-sen'in Guangzhou merkezli Kuomintang hükümet hareketi, Beiyang hükümetinin meşruiyetine 1917'de ciddi bir şekilde meydan okudu. Chiang Kai-shek, 1926-1928 yılları arasındaki Kuzey Seferi sırasında Beiyang savaş ağalarını yendi. 1928'de ülkeyi etkin bir şekilde birleştirerek hizipleri ve hükümeti devirdi. Kuomintang, milliyetçi hükümetini Nanjing'de kurarak siyasi düzeni tek partili bir devlet haline getirdi.

Çin Elçisi Çankaya'da

Cumhurbaşkanımız Kamâl Atatürk dün saat 16 da yeni Çin elçisi general Uyautsu'yu, Çankaya'da, her zamanki törenle, kabul etmiştir. Elçi Cumhurbaşkanımıza güven mektubunu sunmuştur.

Yukarıki fotoğraf, elçinin askerimiz önünden geçerek köşke doğru ilerlediği sırada alınmıştır.

İlk Çin Elçisi He Yao Zu güven mektubunu sunmak için Çankaya'da. (Ulus Gazetesi, 17 Mayıs 1935)

memnuniyetlerini ileterek Çin'in Türkiye'nin yaşadığı devrimleri yaşadığını, bu nedenle Çin hükümeti ve Çin milletinin Türkiye'ye karşı bir sempati beslediğini belirtmiştir (BCA, 1929a). Türkiye'nin maslahatgüzarı 1929-1931 yılları arasında yer sorunu, ekonomi problemi gibi çeşitli sorunlar yaşamış ve bu nedenle 1931 yılında Çin'den ayrılmak zorunda kalmıştır.

Türkiye ile Çin arasında 1925 yılından 1934 yılına kadar dostluk anlaşması imzalanmasına yönelik karşılıklı müzakereler ve yazışmalar yapılmış fakat çeşitli nedenlerle anlaşmaya varılamamıştır. Dokuz yıllık karşılıklı müzakerelerin sonunda, 4 Nisan 1934'te Türkiye adına Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey ile Çin Cumhuriyeti adına Bern Elçisi M. V Hoo Chi

Tsai (胡世泽hushize) arasında Ankara'da dört maddelik bir dostluk antlaşması imzalanmıştır (T.C. Resmî Gazete, 1934). Çin ile Türkiye'nin dostluk ve ticaret antlaşması imzalamasının ardından iki ülke arasında diplomatik temsilcilikler kurulmuş, siyasi ve ekonomik ilişkiler güçlenmiştir. Örneğin aynı yıl içerisinde Çin'in Türkiye'ye yaptığı ihracat 100.000 gümüş doları aşmıştır. Bu miktar Çin'in o dönemki ihracatının %2,5'ini oluşturmaktaydı. Böylelikle Türkiye ve Çin arasındaki ticaret iki kat artmıştır. Özellikle, Çinli vatandaşlar Türkiye'ye çalışmak ve iş yapmak için gelmiş ve bu da iki halk arasındaki çeşitli etkileşimleri büyük ölçüde teşvik etmiştir (Huang, 2003:55). Aynı zamanda Türk-Çin dostluk antlaşmasının imzalanması sonrası Çinli heyetlerin Türkiye seyahatlerinin sayısı da artmıştır. Bu durumda Çinlilerin Türk devrimine ve Türkiye'nin hızla kalkınmasına olan merakı etkili olmuştur.

Çin'in Ankara Elçiliği Müsteşarı Wang Pengsheng, Türkiye'nin başarılı oluşunun Çin için büyük bir ders olduğunu, Çinlilerin Türkiye'den çok büyük dersler aldığını düşünüyordu.

Çin'in Türk devrimine olan ilgisini Türkiye'deki ilk Çin Elçisi'nin röportajından da anlamak mümkündür. İkili ilişkilerin kurulmasının ardından Çin'in ilk Elçisi He Yao Zu (贺耀祖), Türkiye'ye gelmeden önce Cumhuriyet gazetesi muhabirine Nanjing'te verdiği demeçte "Türk İnkılabını inceleyerek memleketimize uygulamaya çalışacağım" demiştir. Çin'in ilk Türkiye diplomatlarının Türk devrimine ilgisi oldukça yüksektir. Çin'in Ankara Elçiliği İkinci

Kâtibi Nimetullah orta ve lise eğitimini Türkiye'de yapmış İstanbul darülfünunun Edebiyat fakültesi mezunuydu. Nimetullah Çin'de verdiği konferanslarda Türk devrimlerinden sıklıkla bahsetmiştir (Cumhuriyet, 1935:1-2). Ayrıca, Çin'in Ankara Elçiliği Müsteşarı Wang Pengsheng (王芃生) Türkiye'nin başarılı oluşunun Çin için büyük bir ders olduğunu düşünmekteydi. Çinlilerin Türkiye'den çok büyük dersler aldığını düşünüyordu. Pengsheng Asya'da Japonya ve Türkiye'nin ulus devrimlerinde başarılı olduğunu belirtmiştir. Fakat iki devrim arasında farkın Japonya'nın emperyalist emelleri varken Türkiye'nin barışçıl bir politika benimsediğini belirtmiştir. Pengsheng, "Atatürk'ün çizdiği asri ve insani siyaset bütün dünya ulusları için bir ibret örneğidir. Çin ulusu Atatürk'ün çizdiği yoldan yürümeye çabalamalıdır" demiştir (Cumhuriyet, 1935b: 1-4).

7 Mayıs 1935 günü Çin'in ilk Türkiye Elçisi He Yao Zu İstanbul'a varmıştır. Elçi'nin ilk gün verdiği demeçte "Türkiye'yi kurtaran Büyük şefinize ve onun kıymetli arkadaşlarına Çin ulusunun hürmetkar selamlarını getirdim. Türkiye'de bir elçilik kurarak iki dost millet arasındaki münasebetin daha ziyade kuvvetlenmesine yardım edebileceğimizi umuyoruz. Güven mektubunu Cumhurbaşkanınıza vermediğim için bu sözlerimi bir elçi sıfatıyla değil hakiki bir Türk dostu sıfatıyla söylüyorum" demiştir (Cumhuriyet, 1935c: 2). 16 Mayıs 1935'te Türkiye'nin ilk Çin Elçisi He Yao Zu Cumhurbaşkanı Atatürk'e güven mektubunu sunarak görevine başlamıştır. Çin Elçisi Anadolu gazetesine verdiği demeçte "Atatürk'ten ehemmiyetli dersler almak bizim için emsalsiz bir mazhariyettir" demiştir. Ayrıca Çin şiiinden bir örnek vererek şunları söylemiştir:

"En büyük zevk yeni bir dosta malik olmaktır.

İlk Çin Elçisi He Yao Zu
(Ulus Gazetesi, 17 Mayıs 1935)

Diğer bir manzumede, uzun bir ayrılıktan sonra eski bir dostun yeni bir dosta geleceğini söylüyor. 3000 seneden beri olan tarihi münasebetlerimiz eski tanışık olduktan sonra yeni dostlar haline geldiğimizi söylememek kabil değildir... Mesut bir tesadüf eseri olarak güven mektubunu teslim etmeden evvel gök gürültüsüyle karışık yağmur yağmıştır. Eski kitaplarımızda gök gürültüsü hareket getirir. Bugünden itibaren ilişkilerimizi kuvvetlendirecek iyi bir alamettir. Yağmur ise dostluk anlamına gelmektedir. Ecdadımız eski dostlarına eski yağmurlar diyordu. Eski münasebetlerimizle resmi münasebetlerimize bu sembolün önümüze gelmesinden oldukça memnunuz” demiştir (Ulus, 1935:3; 1935a: 1-3; Anadolu, 1935: 1-4; Yeni Asır, 1935: 3).

Çin Elçisinin bu sözleri, Türkler ile Çinliler arasındaki tarihi geçmişe dair derin bilincini ve Türk devrimine olan inancının çok yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye’deki ilk Çin Elçisi Türk devriminin Çin’e uygulanabileceği konusunda derin bir inanca sahiptir. Elçi’nin bu inancını Türk ve Çin gazetelerine verdiği demeçlerde ve Çin hükümetine Türkiye hakkında yazdığı raporlarda görmek mümkündür.

Türkiye’deki Çin diplomatlarının Türk kalkınması ve modernleşmesine olan ilgisi büyüktür. Bu noktada özellikle Mustafa Kemal Atatürk’ün devrimci ve ilerici kişiliğine duydukları ilgi önemli rol oynamaktadır. 1938 yılında yeni atanan Çin maslahatgüzarı M.D Tounq Cumhuriyet gazetesine verdiği röportajda Doğu ile Batı’nın cazibesini birleştirmiş olan Ankara’da bulunmaktan çok memnun olduğunu belirtmiştir. Türklerin medeniyeti doğudan batıya götürdüğü şimdi yeni ve modern medeniyeti batıdan doğuya götürdüğünü belirtmiştir. Çin Cumhurbaşkanı Çan Kay Şek’in (蒋介石) Mustafa Kemal Atatürk’ü ve onun devrimlerini daima hayranlıkla andığını belirtmiştir:

“Çin milleti Kemal Atatürk’ün milli mücadeledeki metotlar ile şereflice istikbali için Japonlara karşı dövüşüyor. Biz milli haysiyeti, şerefi ve sulhu müdafaa ediyoruz. Çin hiçbir zaman harp etmemiştir. Bunu tarihi de felsefesi de ispat eder. Çinli sulh aşkıdır (Cumhuriyet, 1938: 5)”.

Türkiye’nin emperyalizme karşı ulusal bağımsızlık mücadelesi vermesi, Çinlilerin Japon emperyalizmine karşı direnişinde önemli bir sembol olmuştur. Çin diplomatının bu röportajından Türkiye ile Çin arasındaki emperyalizme karşı ortak tavrı görmek de mümkündür.

Türkiye de 8 yıllık aradan sonra Çin’e elçilik kurmak için çaba sarf etmiştir. Emin Ali Sipahi (Orta Elçi - Ministerial) 21 Aralık 1939 sabahı Chongqing’e gelmiştir. Çinliler de memleketlerine atanan ilk Türk

elçisini samimi bir şekilde karşılamıştır. Elçimizi, diplomat Mao- Lan- Tuan, Çinli ve yabancı basın mensupları ve Çin'de yaşayan Türkler karşılamıştır. Emin Ali Sipahi 27 Aralık günü Chiang Kai-shek tarafından kabul edilmiş ve Çin'in ilk Türk elçisi olarak görevine başlamıştır (BCA, 1940). Fakat bu dönemde Çin-Japon savaşının devam etmesinden dolayı, Türk elçisi 1940-1941 yılları arasında Şanghay'dan görevini devam ettirmek zorunda kalmıştır. İkinci Dünya savaşının neden olduğu kaos ortamı nedeniyle ilişkiler kesilmemiş fakat elçilerin atanmasında dönem dönem boşluklar oluşmuştur. 2 Haziran 1942'de Ankara'ya tayin edilen Çin elçisi Feng Chun Chang Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından kabul edilmiştir (Cumhuriyet, 1942: 1). Çin Elçisi Çang başka bir vazife için Türkiye'den ayrılmış, bu bilgi üzerine Vatan gazetesi Elçin'in, müstesna vasıfta bir insan olduğu, kısa zamanda Ankara'da çok dostluklar kurduğunu, Türkiye'den ayrılmasının ciddi bir teessür uyandıracağını ve boşluk bırakacağını bildiren bir haber yapmıştır (Vatan, 1942: 1).

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra Türk Büyükelçiliği Nanjing ve Şanghay'da çalışmaya devam etmiştir. Çin'deki iç savaşa rağmen ikili ilişkilerin geliştirilmesine yönelik çaba devam etmiştir.

1943 yılında ikili ilişkiler büyükelçilik seviyesine yükseltilmiş ve Hulusi Fuat Tugay ilk Büyükelçimiz olarak Chongqing'e atanarak 13 Haziran 1944 tarihinde güven mektubunu sunmuştur.

1944 yılında Wan Yun Woo, Wen Yuan Ning, Han Li Woo'dan oluşan üç kişilik heyet, Türk-Çin

dostluğunu geliştirmek için Türkiye'ye ziyarete gelmişlerdir (BCA, 1944). İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra Türk Büyükelçiliği Nanjing ve Şanghay'da çalışmaya devam etmiştir. Çin'deki iç savaşa rağmen ikili ilişkilerin geliştirilmesine yönelik çaba devam etmiştir. 1945 yılında Çin Büyükelçiliği, bir notayla İstanbul'a Konsolosluk açmak istediklerini belirtmiştir (BCA, 1945). Bu döneme kadar Cumhurbaşkanları arasında bir yazışma olmaması da dikkat çekicidir. İkinci dünya savaşı sonrası 15 Ağustos 1945'te Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Çin Cumhurbaşkanı Chiang Kai-shek'e Japonya'ya karşı zaferini kutlayan bir tebrik mesajı göndermiştir (BCA, 1945a). Bu Cumhurbaşkanları arasında ilk yazışma denilebilir. 1947 yılında Çin'in Ankara Büyükelçiliği'ne Li Ti Tsu tayin edilmiştir. Çin'deki iç savaşın yoğunlaşması ve Nanjing'in komünist yönetime geçeceğinin anlaşılması üzerine Türk Dışişleri Bakanlığı, Büyükelçi'nin Hong Kong'a çekilmesi talimatını vermiştir. Böylelikle Çin Cumhuriyeti'nin ortadan kalkması sonrası Türk hükümeti nasıl bir tavır alacağını belirleyememiş ve diplomatik ilişkiler kesilmiştir.

Çin'in Türk Devrimine İlgisi

Türkiye ile Çin Cumhuriyeti arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasından önce Çin'de Türk devrimine olan ilgi oldukça yüksektir. 1920-1930 yılları arasında Kemalist devrim ve reformlar, 1908 devrimi, Kurtuluş Savaşı hakkında gazete ve dergilerde 46 adet siyasi yorum ve rapor yazılmıştır (Zhangxu, 2021: 72-77). Çin'in Atatürk'e ve Kemalist Devrim'e olan yoğun ilgisini anlamak için Çin basınında çıkan haber sayılarına bakmak bile yeterlidir. 1919 yılından 1949 yılına kadar Çin basınında Atatürk'ün hayatı ve mücadelesi hakkında 745 adet haber yazılmıştır (Alan, 2020: 21-26).

İlk Çin elçisi dün gece geldi

Çin Elçisi He Yao Zu'yu İstanbul'da karşılandı. (Cumhuriyet Gazetesi, 8 Mayıs 1935)

İki ülke arasında diplomatik ilişkinin kurulmasından önce 1925 yılında Çin'in ABD Büyükelçisi Shi Zaoji (施肇基) Türkiye'ye bir ziyarette bulunmuştur. Büyükelçi gözlemlerinde Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı sonunda Çin'in 20 yıl önceki durumundan çok daha kötü durumda olduğunu, fakat 3 yılda düşmanı denize dökerek Lozan Barış Antlaşması'nı imzaladığını, kapitülasyonları kaldırdığını, yeni bir rejim kurduğunu ve hızla kalkınarak yeni bir başkent inşa ettiğini belirtmiştir. Özellikle Türkiye'nin dışarıdan borçlanmamaya dikkat etmesi ve kapitülasyonların kaldırılması konusunda kararlı duruşu, Çinli diplomatın ilgisini cezbetmiştir. Büyükelçi Türkiye'nin yabancı güçler karşısındaki bu kararlı tutumunun Çin'in ders alabileceği birçok önemli nokta olduğunu düşünmek-

tedir. Türkiye'nin başarılı deneyimlerinin Çin için bir referans olduğuna inandığını yazmıştır (Fidan, 2019: 53-60). Fakat Türkiye'deki örneklerin bire bir Çin'e uygulanamayacağının da altını çizmektedir. Büyükelçi, Çin ile Türkiye arasındaki toplumsal farklılıkların göz önüne alınarak, özgün bir politikayla Türkiye'nin örnek alınmasının doğru olduğunu düşünmektedir.

1928 yılında Kuomintang'ın önemli liderlerinden Hu Hanmin (胡汉民) ile Maliye Bakanı Sun Ke'nin (孙科)³ Türkiye ziyareti Türkiye ile Çin arasındaki ikili ilişkiler açısından önemli bir yere sahiptir. İkili ilişkiler resmi olarak kurulmamasına rağmen Çin'in Türkiye'de yaptığı en üst seviyedeki ziyaretidir. Hu Hanmin ve Sun Ke, Kuomintang'da önemli bir siyasi ağırlığa sahip kişilerdir.

³ Sun Ke, 1911 Çin Devrimi önderi Sun Yat Sen'in en büyük oğludur. Hu Hanmin, Dışişleri Bakanlığı, Yasama Konseyi Başkanlığı gibi görevler yapmış, Kuomintang'ın önemli liderlerinden biridir.

Heyet Türkiye'deki sosyal değişimi, eğitim seferberliğini, maliye reformlarını, CHP'nin işleyişini ve Türk milliyetçiliğini gözlemlemiştir. Ayrıca Hu Hanmin ve Sun Ke, Türkiye'nin Başbakanı İsmet İnönü ile bir görüşme de gerçekleştirmiştir. Hu Hanmin, Türkiye'nin başarılı reformlar gerçekleştirmesinden etkilenmiş ve Türkiye'nin örnek alınması gerektiğini belirtmiştir (Fidan, 2019: 62- 73). Hu Hanmin'in Türkiye'nin gözlemlenerek örnek alınmasına yönelik fikri oldukça samimidir. Bu ziyaret sonrasında iki ülke arasında ilişkiler hızla gelişmiş ve Çinli heyetlerin Türkiye'ye ziyaretleri artmıştır.

Çinli askeri heyet, Çin aydınlarının Mustafa Kemal'i en büyük kutsal olarak tanıdığını ve sevdiğini vurgulamış, devrimlere, özellikle de Türk harf inkılabına ilgi duymuş ve çok başarılı bulmuştur.

1930'lu yıllarda Çin'in Türk devrimine olan ilgisi giderek artmaya başlamıştır. Bunu, Türk devrimini yakından incelemeye yönelik Çinli heyetlerin ziyaretlerin artmasından anlamak mümkündür. İlk resmi ziyaret 1930 yılında General Vonk Moo Song, Albay Cenk Kay, Yüzbaşı M. V. Chio'dan oluşan 3 kişilik Çinli askeri heyettir. Heyet, "Bütün Çin'in nezih ruhlu mert yürekli Türk gençliğini ve inkılaplarını büyük bir alaka ve takdir ile takip ettiğini" belirtmiştir. Çin aydınlarının Mustafa Kemal'i en büyük kutsal olarak tanıdığını ve sevdiğini de vurgulamıştır. Heyet devrimlere, özellikle de Türk harf inkılabına ilgi duymuş ve çok başarılı bulmuştur. "Çin'in de Doğu'nun medeniyet rehberi olan Türkiye gibi Latin harflerini benimsemeyi düşündüğünü, fakat yaptıkları incelemede bunun yakın bir zamanda olmasının mümkün olmadığını, eski harflerin biraz daha ıslah edilerek okunmasını daha kolay bir şekle koymaya çalıştıklarını" belirt-

miştir (Cumhuriyet, 1930: 2; 1930a: 2).

İkinci resmi ziyaret 17 Şubat 1934'te Çin askeri heyetinin Türk ordusunu gözlemlemek için İstanbul ve Ankara ziyaretidir. Heyet Nanjing Harp Okulu kumandanı General Yang Shiyesin (Chih-Zhang Zhizhong 張治中), Albay Huvang, Yarbay Voo, Yüzbaşı Chen Soai Shiyeh, Teğmen Tishan Loo ve Kâtip Tong'dan oluşmaktaydı. Heyet Amerika ve Avrupa'da askeri incelemeler yaptıktan sonra Türkiye'deki askeri kışlaları gezmiştir (Cumhuriyet, 1934: 1-4; 1934a). Heyet başkanı, genç Cumhuriyeti daha yakından tanıma fırsatı yakaladıkları için çok memnun olduklarını ve Türk Ordusu'yla ilgili gözlemlerinin Çin için çok önemli olduğunu belirtmiştir. Heyet Atatürk tarafından da kabul edilmiştir. Heyet başkanı, "Türkiye'nin başarısında değerli bir lidere sahip olduğu için kısa zamanda önemli devrimler yapıp hızla yükseldiğini" belirtmiştir. Türkiye'nin kalkınmasında Atatürk'e olan hayranlığının altını çizmiştir. Böyle bir liderin Çin devrimindeki eksikliğine vurgu yapmıştır (Cumhuriyet, 1934b: 1-4; 1934e: 2).

Çin ekonomik, askeri ve siyasi kalkınmasını devamlı kılmak için Türk devrimini incelemeye özel önem vermiştir. 14 Haziran 1934 tarihinde M. Chang, M. Farrai Chang, M. Z. D. Shu, M. Shelley Love'den oluşan 4 kişilik heyet Türkiye'ye gelmiştir. Heyet, Çin'in maddi ve manevi açıdan kuvvetlendircek bir program düzenlemek için Ankara'da Cumhuriyet rejimi, faydaları, çalışma tarzı ve sistemi hakkında incelemeler yapmıştır. Heyet başkanını Nanjing'te Dışişleri Bakanlığı'nda çalışan komiteye incelemelerini iletmek için Türkiye'yi ziyaret ettiklerini belirtmiştir. Heyet başkanı, incelemeleri sırasında büyük inkılaplar ve kalkınma hamleleri gerçekleştirmiş Türkiye'nin en çok dikkatlerini çeken ülke olduğunu belirtmiştir. Heyet başkanı, "Dâhi bir lider ve etrafındaki değerli kadrolarla vücut bulan Türkiye'yi yakından görmenin önemli

bir gereklilik olduğunu” vurgulamıştır (Cumhuriyet, 1934c: 1-4; 1934d: 5).

Ekim 1934’te Türkiye ve Avrupa’daki askeri gelişmeleri incelemek için 1 General (Sin Ju Tu), 2 albay, 2 Yarbay ve 1 profesörden (Wu Tang) oluşan askeri heyet gelmiştir. Heyet İstanbul Polis Okulu, Harbiye Lisesi, Harp Akademisi ve Galatasaray Lisesi’ni ziyaret etmiş ve İzcilik Teşkilatıyla yakından ilgilenmişlerdir. Wu Tang okulun ziyaret defterine, İzcilik Teşkilatını ve özellikle teçhizatını mükemmel bulduklarını yazmıştır. Heyet daha sonra Ankara’da gezilerine devam etmiştir (Akşam, 1934a: 7; 1934b: 4; Cumhuriyet, 1934f: 2). Çin askeri heyeti Türkiye’den ayrılırken çektikleri telgrafta da, “CHP’nin başardığı büyük eseri, Çin’in bugünkü haline benzeyen İstiklal savaşından evvel geçirdiği kritik vaziyeti hatırlayarak takdir ettiklerini” belirtmişlerdir (BCA, 1934).

Çin Ankara Büyükelçiliği Müsteşarı Wang Pengsheng, iki ulusun da emperyalist devletlerce boğulmak istendiğini bu nedenle iki milletin kaderinin birbirine benzediğini kaydetmiştir.

1937 yılında Milletler Cemiyeti ve Çin hükümetinin talebi üzerine Türkiye’nin sağlık ve sosyal teşkilatını gözlemlemek için Profesör Pen gelmiştir. Pen gözlemlerinde Çin’in kendisini kurtarması için önemli bir kalkınma gösteren Türkiye’yi taklit etmesin şart olduğunu belirtmiştir. “Türkiye’nin en büyük şansının, kurtuluş mücadelesi sonrası medeni ve sosyal devrimlere önderlik etmiş Atatürk’e sahip olması olduğunu” belirtmiştir. Pen’e göre Türkiye Çin için tek örnektir (Cumhuriyet, 1937: 3).

Çin Ankara Büyükelçiliği Müsteşarı Wang Pengsheng (王荊生) iki devlet arasındaki ilişkilerin uzun tarihsel geçmişe dayandığını ve iki devletin de benzer

zorluklardan geçtiğini vurgulamıştır. İki ulusun da emperyalist devletlerce boğulmak istendiğini bu nedenle iki milletin kaderinin birbirine benzediğini kaydetmiştir. Atatürk’ün önderliğindeki Türk ulusunun kurtuluşu ve kalkınmasının bütün Çin’de tarif edilemez bir sevinç uyandırdığını belirtmiştir. On yılda Türkiye’nin kalkınma başarısının diğer ülkeler açısından olduğu gibi Çin için de önemli bir ders niteliğinde olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle Çin basınının hemen her gün Türk başarısından bahsettiğini belirtmiştir:

“Çin devletinin, Türk milletine karşı taşıdığı büyük dostluk duygusunun kaynağı bu başarıdır. Çin için Türkiye’nin kalkınması istifade edilecek büyük bir ders olmuştur. Bundan dolayı Çin’in Ankara’da bir elçilik kurmasına karar verilmiştir. Bu nedenle Ankara’daki Çin elçiliğine diğer ülkelerdeki elçiliklerimizden daha fazla önem verilmiştir.”

Pengsheng Türklerden ders alarak Çinlilerin de kurtuluşunu görmek için memnuniyet uyandıracığını düşünmektedir. Müsteşarın eşi Bayan Wang da verdiği beyanatta Türk kadınının seçilme hakkını kazanmasının, kendisini çok sevindirdiğini, 1911 yılından beri Çin’de bu hakkın olduğunu belirterek memnun olduğunu belirtmiştir. Elçilik çalışanı Nimetullah Ma (Pekinli Müslüman kâtip), Atatürk’ün Nutku, Ziya Gökalp’in Türkçülüğün esasları ve Ömer Seyfettin’in hikayelerini Çinceye çevirmiştir (Cumhuriyet, 1935a: 1-9).

Çin’in ilk Türkiye elçisi He Yao Zu’nun Türkiye’ye gelmeden önce merak ettikleri sorular şu şekildeydi: “Türkiye komünizm ve faşizm arasında nasıl kendisine özgü bir siyasal yol geliştirdi”, “Türkiye’de tek parti olmasına rağmen nasıl otokrasiye dönüşmeden Meclis çalışmalarını sürdürebildi” ve “Türkiye nasıl kısa sürede ekonomik olarak kalkındı”.

He Yao Zu, Türklerin kültürel ve tarihsel derinliğinin diğer ideolojilerden etkilense bile kendine özgü bir siyasal yol yaratmasında etkili olduğunu belirtmiştir. Bu köklü tarihsel mirasın, güçlü bir milliyetçilik yarat-

tığını, faşizm ve komünizm ideolojilerine rağmen kendi yolunu bulmasında önemli rol oynadığını belirtmiştir. Türkiye'deki başarının anayasanın başarılı olarak uygulanması ve kuvvetler ayrılığından kaynaklandığını belirtmiştir. Türkiye'nin hızlı ekonomik kalkınmasındaki istikrarın, ithalatın azaltılarak sanayi ve tarımda yerel üretime devlet teşvikiyle sağlandığı belirtmiştir:

“Türkiye'nin bu modeli bizim Üç Halk İlkesi'ne denk gelmektedir. Bu da Sun Yat Sen'in ne derece de ileri görüşlü olduğunu kanıtlamaktadır. Türkiye modeli pratikte başarıya ulaşmıştır bu modeli Çin'e uygulayabilirsek kısa sürede refaha ermiş oluruz” (Fidan, 2019: 88-99).

Aynı zamanda, Çin'in ilk Türkiye elçisinin seçiminin de dikkatlice düşünüldüğü gözükmemektedir. He Yao Zu, o dönemde bu önemli görevi üstlenebilecek en uygun adaydır. He Yao Zu “Türkiye'nin Yeniden Canlanma Tarihi ve Ülkenin Zor Döneminde Gereken Çabalarımız” konulu bir rapor hazırlamıştır. Raporunda Çin ve Türkiye'nin tarihi ve mevcut durumu ile Türkiye'nin Çin'e model olmasının önemi üzerine bir analiz ortaya koymuştur. He Yao Zu ve onunla birlikte Türkiye'ye giden elçilik çalışanlarının görevlerini yerine getirdikleri ve Çin ile Türkiye arasındaki iletişimin güçlendirilmesinde önemli bir rol oynadıkları görülmektedir. He Yaozu ve diğerleri Türk devrimi hakkında derin bir anlayışa sahiptiler ve Çin'in Türk Devrimi'nin deneyimlerinden öğrenmesi gerektiğine inanıyorlardı. Çin'in Türkiye Büyükelçisi'nin birinci sekreteri Wang Pengsheng tanınmış bir tarihçiydi. M.Ö. 11. yüzyıldan beri Çin ile Türkiye'nin uzun ve yakın dostane bir ilişki içinde olduğunu, Çin-Türkiye ilişkilerinin eski çağlardan beri kesintiye uğramadığını belirtmiş ve iki ülke arasındaki dostluğun uzun bir geçmişi olduğunu kanıtlayan çok sayıda eski Çin kitabını da beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda, “Çin'deki Türk büyükelçisinin ülkesine götürdüğü eski Çin kitapları, istikrara kavuşan Türkiye'nin ulusunun kökenini keşfetme arzusunu tatmin etmiştir” (Geng, 2013).

Türkiye'nin Çin'e İlgisi

Türkiye'de de, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Çin'i tanımaya yönelik siyasal ve akademik çalışmalar yapılmıştır. Türkiye'nin Çin ile ilişkileri geliştirmesinden sonra Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi kurulmuş (1935) ve burada Sinoloji (aynı zamanda Türkoloji) çalışmalarına başlanmıştır. 1937 yılında Wolfram Eberhard'ın Türkiye'ye gelmesi sonrası Türkiye'de Sinoloji çalışmaları da genişlemiştir. Eberhard 1937-1948 yılları arasında Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nde Sinoloji ve tarih dersleri vermiştir. 1947 yılında Eberhard'ın “Çin Tarihi” adlı kitabı “A History of China” basılmıştır. Fakat 1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulması sonrası ikili ilişkilerin kesilmesinden dolayı Türkiye'de Sinoloji çalışmaları da sekteye uğramıştır.

Türk elçiliği Çin'i ve Kuomintang'ı tanımaya yönelik birtakım çalışmalar yapmıştır. Atatürk ve Türk devrimi hakkında Çin'de yayınlanan (The New Turkey-Song Su Shen ve Kemal-Xing Moqing) iki kitabı İngilizceye çevrilerek İzmir'deki Atatürk köşesine gönderilmiştir. Ayrıca Türk elçiliği Çin Komintang parti tüzüğü ve Çin Anayasası'nı tercüme ettirerek CHP'ye göndermiştir (BCA, 1942; 1948). Aynı zamanda Çin elçiliği de CHP'yi anlamaya yönelik Kuomintang için benzer çalışmalar yapmıştır.

Mançurya'daki Çin-Japon anlaşmazlığı sonrası Türk hükümeti konuyla ilgili 23 sayfalık bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda Çin'in Japon emperyalistlerinin hedefi olduğu belirtilmiştir. Raporda Japonya'nın Çin hükümetine teklif ettiği kapitülasyonların, Japon emperyalizmin en korkunç bir vesikası olduğu belirtilmiştir. Raporda, Çin'de milliyetçi akımların günden güne arttığı, Mançurya'da kapitülasyonların lağvedilmesi konusunda Türk örneğinden çok defa bahsedildiği yazılmıştır. Japon mallarının boykot edildiği ve Japon konsolosluğunun taşta tutulduğu protestolarda üniversite öğrencileri

tarafından “Türkiye örneğini unutmayın” pankartıyla gösteriler yapıldığından bahsedilmiştir. Japon emperyalistlerinin hedefinin Orta Asya’ya hâkim olmak için Çin’i ele geçirmek olduğu vurgulanmıştır (BCA, 1931).

Türkiye ile Çin arasındaki diplomatik ilişkilerin gelişmesindeki en etkili faktör Türk devrimi ve Çin devriminin benzer karakterli olmasından kaynaklanmaktadır.

Türkiye’nin Varşova Elçiliği’nden Ankara’ya yollanan bir belgede, Japonların Asya’daki Türk ve Müslüman topluluklarını, Çin ve Sovyetlere karşı kullanmayı planladığı belirtilmiştir. Elçilik’ten Ankara’ya yollanan metinde, Asya’daki Türk topluluklarını gösteren Japonca bir harita da yer almıştır (BCA, 1933). Türk hükümetinin, Japonya’nın emperyalist hedeflerini görmesi, Çin yanlısı bir tutum benimsemesinde etkili olmuştur. Türk hükümeti konunun barışçıl yöntemlerle çözümünü savunmuş ve Japonya’nın emperyalist bir politika izlemesinden duyduğu rahatsızlığı belirtmiştir. Milletler Cemiyeti’nin Çin-Japon anlaşmazlığına yönelik oluşturduğu komisyonda Türkiye’nin Bern Elçisi Cemal Hüsnü Bey ve Sivas Milletvekili Necmettin Sadık yer almıştır (BCA, 1932).

Ayrıca Türk basını Çin’in Japon emperyalizmine karşı mücadelesine önem vermiştir. Türkiye Japon işgaline karşı Çin’in bağımsızlık mücadelesini desteklemiştir. Hatta Chiang Kai-shek’in Çin İstikbali adlı bir makalesi dahi yayınlanmıştır. Türkiye ile Çin arasındaki ilişkilere (Nadi, 1943: 1-4; Chiang, 1945:2), Çin modernleşmesi ve yaşamını inceleyen yazılara da yer verilmiştir (Cumhuriyet, 1935d: 7). Türkiye’nin Çin’de emperyalist tehdidi görmesi ve Çin’in yanında

konumlanması emperyalizme karşı direnmenin ikili ilişkilerdeki önemini göstermektedir.

Sonuç

Türkiye ile Çin arasındaki diplomatik ilişkilerin gelişmesindeki en etkili faktör Türk devrimi ve Çin devriminin benzer karakterli olmasından kaynaklanmaktadır. Sun Yat Sen’in Üç Halk ilkesi ile Mustafa Kemal Atatürk’ün Altı Ok programı demokratik devrimlerin Asya’daki öncüleriydi. Özellikle Çin aydınlarının Türk devriminin hızlı kalkınması ve inkılaplarına duyduğu ilgi, Türkiye ile diplomatik ilişki kurmasında etkili olmuştur. Çinli askeri ve diplomatik heyetlerin Türkiye ziyaretleri bu durumun en açık göstergesidir. Çin, kalkınma ve reformlarda Türkiye’yi bir rol model ülke olarak görmüştür. Bunun yanında Türk tarafı da Çin’i doğuda barışçıl bir ülke olarak görmüştür. Türkiye, Çin’i tanımaya ve ilişkileri güçlendirmeye çalışmıştır.

Çin’in Ankara’daki elçilik çalışanlarının Türkiye ile Çin ilişkilerinin tarihsel derinliğini ve Türk devrimini kavradıkları da anlaşılmaktadır. Türkiye’de de, ikili ilişkilerin sağlamlaştığı bu dönemde Sinoloji ve Türkoloji çalışmalarına önem verilerek Çin’i anlamaya yönelik çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Aynı zamanda Çin’in Japon emperyalizminin hedefinde olması ve Türkiye’nin emperyalizme karşı bir kuruluş savaşı vermesi iki ülkenin birbirini anlamasını kolaylaştırmıştır. Özellikle Türkiye’nin elçilik raporlarında ve Türk basınında emperyalizme karşı Çin’i destekleyen bir politikası olduğu gözükmektedir. İkinci Dünya Savaşı’nın kaos ortamı ve Çin’deki iç savaşa rağmen iki ülke arasındaki ilişkiler istikrarlı şekilde gelişmiştir. 1923-1949 arasındaki Türkiye ile Çin’in birbirini daha yakından tanımaya çalıştığı bir dostluk dönemidir. İki ülke arasındaki ilişki düşmanlıktan ziyade emperyalizme karşı dayanışma ve birbirinden öğrenmeye yoğunlaşmıştır.

Kaynakça

- Alan, E. (2020). 1919-1949 yılları arasında Çin gazeteleğinde çıkan Mustafa Kemal haberleri ve Çin'e etkisi, *Teori Dergisi*, Kasım, 21-26.
- Fidan, G. (2019). Cumhuriyet'in Çinli Misafirleri, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Geng, P. (耿萍萍), (2013). 以《申报》为视角探究 1935—1936 年的中土关系 (Yi "shēnbào" wèi shì jiǎo tànjiū 1935-1936 nián de zhōng tǔ guānxì), *Forward Position*, No.14, No.340.
- Gürçan, E. C. (2010). The Evolution of Turkish Nationalism: An Unconventional Approach Based on a Comparative and International Perspective. In W. Glass (Ed.), *Beyond Imagined Uniqueness: Nationalisms in Contemporary Perspectives* (pp. 141-168). New Castle: Cambridge Scholars Publishing.
- Huángwéimin (黄维民), (2003). 中土关系的历史考察及评析 (Zhōng tǔ guānxì de lìshǐ kǎochá jí píngxī). 西亚非洲 (Xīyǎ fēizhōu). 5 期.
- Junyu, G. (2020). Türk Milli Ordusunun Zaferinin Uluslararası Kıymeti, *Kuşak ve Yol Girişimi Dergisi*, 1(3), 97-102.
- Lenin, V. I. (1973). *Collected Works Vol.18, April 1912-March1913*, Moscow: Progress Publisher.
- Nadi, N. (1943, 12 Birinci Teşrin). Çin istiklali ve Mareşal Çan Kayşek, *Cumhuriyet*, 1-4.
- Perinçek, D. (1999). *Kemalist Devrim-3 Altı Ok*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- T.C Resmi Gazete. (1934). Sayı: 2722, 9 Haziran, 3956.
- Ye, Z. (2021). 1920-1930'lardaki Çin Gazetelerin de Bir Rol Model Olarak Türkiye [Kitap incelemesi The road of Turkey: Research and review of Chinese scholars, Wang, S.], *Kuşak ve Yol Girişimi Dergisi*, 2(3), 73-77.

Arşiv Belgeleri

- BCA. (1929, Nisan 29). Fon 30-10-0-0, Yer no: 129-926-7.
- BCA. (1929a, Haziran 17). Fon 30-10-0-0, Yer no: 257-728-2.
- BCA. (1931, Aralık 30). Fon 30-10-0-0, Yer no:257-728-7.
- BCA. (1932, Aralık 13). Fon: 30-18-1-2 Yer: 32-74-14.
- BCA. (1933, Haziran 26). Fon 30-10-0-0, Yer no 257-729-26.
- BCA. (1934, Şubat 28). Fon 30-10-0-0, Yer no: 257-728-11.
- BCA. (1936, Ocak 9). Fon 30-10-0-0, Yer no:257-727-15.
- BCA. (1940, Şubat 20). Fon 30-10-0-0, Yer no: 257-728-15.

- BCA. (1942, Kasım 26). Fon 490-1-0-0, Yer no: 206-818-1.
- BCA. (1944, Ocak 24). Fon 30-10-0-0, Yer no: 257-728-20.
- BCA. (1945, Temmuz 30). Fon 30-10-0-0, Yer no: 257-728-21.
- BCA. (1945a, Ağustos 15). Fon 30-10-0-0, Yer no: 235-590-21.
- BCA. (1947, Şubat 25). Fon 30-10-0-0, Yer no: 131-940-37.
- BCA. (1948). Fon 490-1-0-0, Yer no: 605-94-2.
- DBA. (1925, Ağustos 2). Fon: 515, Yer no: 7414-38427-5.
- DBA. (1925a, Kasım 24). Fon: 515, Yer no: 7414-38427-4.
- DBA. (1925b, Kasım 26). Fon: 515, Yer no: 7414-38427-3.

Gazeteler

- Akşam*. (1934, 5 Nisan) Türkiye-Çin Dostluk Muahedesi, 2.
- Akşam*. (1934a, 3 Ekim) Çin Askeri heyetinin Ziyaretleri, 7.
- Akşam*. (1934b, 9 Ekim) Çin Askeri Heyetinin Tetkikleri, 4.
- Anadolu*. (1935, 19 Mayıs). Çin Elçisinin Söylevi, 1-4.
- Cumhuriyet*. (1930, 27 Eylül) Bir Çin Heyeti, 2.
- Cumhuriyet*. (1930a, 28 Eylül). Çin Heyeti, 2.
- Cumhuriyet*. (1934, 17 Şubat). Bir Çin askeri heyeti şehrimize geldi, 1-4,
- Cumhuriyet*. (1934a, 23 Şubat).
- Cumhuriyet*. (1934b, 24 Şubat) Çin heyeti reisinin İntibaları, 1-4.
- Cumhuriyet*. (1934c, 14 Haziran) Bir Çin Heyeti Geldi, 1-4.
- Cumhuriyet*. (1934d, 30 Haziran). Çin heyeti Geldi, 5.
- Cumhuriyet*. (1934e, 2 Ekim) Çin askeri heyetinin ziyareti, 2.
- Cumhuriyet*. (1934f, 3 Ekim) Çin askeri heyetinin Tetkikleri, 2.
- Cumhuriyet*. (1935, 28 Ocak). Çin'den Türkiye'ye ilk Elçi, 1-2.
- Cumhuriyet*. (1935a, 11 Nisan) Çin'in Türkiye'de ilk elçiliği kuruluyor, 1-9.
- Cumhuriyet*. (1935b, 13 Nisan). Uzakşarkta Uyanış! Çin ulusu Atatürk'ün çizdiği yoldan Yürümeğe Azmetmiştir, 1-4.
- Cumhuriyet*. (1935c, 8 Mayıs). İlk Çin elçisi dün gece geldi, 2.
- Cumhuriyet*. (1935d, 15 Ağustos) Yeni Çin ve Eski Çin, 7.
- Cumhuriyet*. (1937, 11 Ağustos). Bir Çinli Adana'da Tetkikat yapıyor, 3.
- Cumhuriyet*. (1938, 14 Nisan) Yeni Çin Maslahatgüzarı, 5.
- Cumhuriyet*. (1942, 3 Haziran). Milli Şefimiz Çin elçisini Kabul ettiler, 1. Chiang, K. (1945, 12 Aralık). Çin'in İstikbali, *Cumhuriyet*, 2.
- Ulus*. (1935, 17 Mayıs). Çin Elçisi Çankaya'da, 3.
- Ulus*. (1935a, 18 Mayıs). Çin Elçisinin Söyledikleri, 1-3.
- Vatan*. (1942, 4 Haziran). Doktor Chang Aramızdan Gidiyor, 1.
- Yeni Asır*. (1935, 19 Mayıs). Yeni Çin elçisi A. Ajansına diyevi, 3.